

Fra Åbenrå for 300 år siden.

Provst Hübschmann og hans samtid.

Af Niels Black Hansen.

Tre krige med alle krigens ulykker, ild og sværd, sot og død blandt folk og fæ, øde gårde og øde mennesker, det er omkvædet i beretningerne af hjemstavnsens historie i 17. århundrede. Det har ikke kunnet være anderledes, end at denne ødelæggelsesnes tid har sat præg på menneskene og deres færd langt fremefter.

Åbenrå by og omegn kan tale med. Men livet går sin gang, og der er grøde også under ruiner, grøde ganske vist for en større del uden håndens og åndens ordnende pleje.

Blandt de mennesker, vi møder i Åbenrå for 300 år siden, er der en kirkes mand, som er blevet kaldt den mest betydelige blandt provsterne både før og siden. Det er *Georg Hübschmann*, provst og præst i Åbenrå 1631—1672. Ich Georg Hübschmann, skriver han i kirkebogen. Hans navn kan også nok stå uden støtte. Han giftede sig efter denne tids — og senere tiders — skik til embedet; men Georg Hübschmann havde været sin plads voksen også uden giftermål.

Kirkebogen, Åbenrås ældste, er den ven, som provsten betror sig til, når han har noget på sinde. Bevaret er foruden kirkebogen nogle *dagbogsblade*, som er begyndt af forgængerne i embedet og fortsat af Hübschmann. De bærer den lange titel: *Annales rerum Apenradæ et in vicinia gestarum ecclesiastici* (Kirkelige dagbogsblade fra Åbenrå og omegn).¹⁾

Provst Hübschmanns optegnelser omfatter, som det kan ventes, også skildringer fra krigene, for så vidt som Åbenrå og omegn blev berørt, beretninger om indkvarteringer af frem-

¹⁾ Fotostat heraf i LA, hvor også kirkebogen opbevares.

mede tropper, om gennemmarcher, plyndringer, voldshandlinger, og hvad der ellers følger med. Den følgende fremstilling tager dog særlig sigte på tilstandene i Åbenrå for 300 år siden blandt den bosiddende befolkning, som søges belyst med prøver fra samtidige kilder, især den ældste kirkebog.

Provst Hübschmann er det naturlige midtpunkt i denne skildring, og man går ikke fejl, når man karakteriserer hans opfattelse af sit livskald med følgende latinske disticha, hvormed han indleder annalerne:

Spes mea Christus erat, matris cum nascerer alvo,
 Quando adolescentis spes mea Christus erat.
 Postquam adolevi, et mea spes erat unica Christus;
 Nunc senes Christus spes manet una senis,
 Quin quoque cum moriar, mea spes erit unica Christus,
 Unica sub tumulo spes mea Christus erit.
 Postubi de tumuli scrobe summa luce resurgam,
 Qui mea nunc spes est Res mea Christus erit.

Oversættelse:

Kristus mit håb var, da jeg af moders liv kom til verden.
 Håbet var Kristus for mig også i ungdommens vår.
 Da jeg var mand blevet, var og ene mit håb samme Kristus
 Nu er for gubben da Kristus det blivende håb.
 Ja når jeg dør, er hele mit håb ikkun udi Kristo,
 Eneste håb i min grav vil være Kristus for mig.
 Og når engang af gravdyb jeg rejses i glans fra det høje,
 Da vil; hvad nu er mit håb, Kristus, være mit jeg.

Saadan lød provstens motto. Og hans samtid?

Et helt godt forhåndsindtryk får man ved f. eks. at blade lidt i indholdsfortegnelsen til den såkaldte *Michelsenske samling*.²⁾

Provst Hübschmann har haft en vist også for denne tid ret streng opfattelse af sine pligter som *beskikket vogter af sæd og orden*. Han noterer flere gange i Kirkebogen, at han på embedsvegne er skredet ind mod frådseri, svir og banden. Dette er således tilfældet, da dragerne i anledning af Birrit Bomskovs begravelse holder gilde i Hans Beckers hus, Ambrosius Becker

²⁾ Samlingen har kun i enkelte tilfælde primær kildeværdi (jfr. Gribsvad og Hvidtfeldt, Vejledende Arkivregistraturer VI, s. 148), men for benyttelsen her er det underordnet.

og Hans Nielsen kommer op at skændes og Hans Becker forlanger ro i *djævelens navn*. Provsten, som har kunnet høre det hele i sit studereværelse, går dagen efter over til Hans Becker og straffer paa embedsvegne.

Hans Becker var provstens nærmeste nabo, og forholdet skal derfor omtales noget nærmere. Han havde set skævt til provst Hübschmann i et par år. En af grundene var, at provsten ikke havde gjort nok ud af det (genogsam titulirt), da han holdt ligtale over Hans Beckers afdøde broder Hermann. Denne Hermann Becker var den største og stærkeste karl i byen, skriver provsten ved hans død 17./12. 1653. Han havde været syg, men var blevet rask igen og var nu blevet så overmodig, at han sagde, at han nok skulde jage „skræmmefuglen“³⁾ ud af byen. Han fik „sprinkler“ (plettyfus?) den 15. dec., da han stod i sin dør og vilde begive sig på vej til Nymølle for at besøge Peder Møller, og døde den 17. Provsten beskriver ham som et trodsigt menneske, der også havde været opsætsig mod sin sjælesørger.

Der havde været det bedste naboforhold til Hans Beckers hus, fortæller provsten i anledning af Margarete, Hans Beckers kones død 13./1. 1654. Men så kom Ellen, Margaretes søster, i barselseng i 18. uge efter vielsen, og provsten vilde „ikke se gennem fingrene“, tilmed da Ellen havde pyntet sig til sit bryllup som ingen anden i provstens tid. Han straffede på embedsvegne, og Beckers blev „spinnefeind“. „Gud tilgive hende, at hun har været vred på os, blot fordi jeg opfyldte min embedspligt“, slutter provsten.

Hans Becker selv var gaaet til skriftemaal, havde under sygdom ladet sig berette af provsten, men hilste ikke på ham, da de mødtes på kirkegården dagen før, provsten skulde holde ligtale over et dødfødt barn af Hans Becker. Ved et nytårsgilde, hvor provsten var tilstede, og hvor der blev skålet, havde prov-

³⁾ »Schramsfull« kaldtes ifølge en bemærkning i marginen døden omkring Åbenrå. Et andet sted i kirkebogen oplyses, at »Schramsfull« var en gammel hest, der luskede omkring ved de huse, hvor nogen skulde dø. »O, åbenråernes dårskab«, tilføjer Hübschmann.

sten med glas i hånd ønsket Becker et glædeligt og lykkeligt nytår — bedre end de sidste, hvortil Hans Becker havde svaret: „Alt efter Guds vilje“. Hos Beckers svoger, Peder Hansen i Rabsted, gik det rent galt. H. B. stod i gården og bandede, da provsten kom. På den uundgåelige irettesættelse gav H. B. til svar: „Vil I belære mig!“ Senere i dørnset (in de dörnse) hos Peder Hansen sad Becker og knurrede og murrede (knurede og murede) og udgød tårer af ondskab over, at han ikke kunde gå over til handling. Omsider værdigede provsten ham ikke svar mere. H. B. lod uforknyt provsten vide, at han ikke var nogen dreng, men en rådsherre, som nok kunde forlange et svar. Det var ikke for intet, han sad i rådet, og han havde også haft lejlighed til at give gode råd til folk, som henvendte sig til ham. Bemærkningen gjorde sin virkning, om end ikke efter Beckers hensigt. Provsten kendte nemlig desværre noget til de råd, der hentydedes til. Jo — selv om Hans Becker vist helst dokumenterede med næven, var han dog antagelig stivere i det mundtlige end det skriftlige. Formentlig var han en af de rådsherrer, der, som vi skal se, ikke kunde læse og skrive „med det samme“.

Der havde været andre menighedsmedlemmer, som havde foreholdt Hans Becker hans opførsel overfor sin skriftefader og nærmeste nabo, fortæller provsten. „Sjælesørger?“ havde rådsherren sagt — „ja, engang — Gud sørger for vor sjæl; trøster os Gud, skal han hjælpe os til salighed.“ „Deraf kan man“, tilføjer Hübschmann, „slutte sig til hans forstand. Gud trøste det arme borgerskab, som har sådanne rådsherrer“.

Vi får i kirkebogen endogså et udvalg af Hans Beckers sædvanlige eder. De lyder ordret: Straf mig Gud. Vorbanne mig Gud til lif (og) Siel. Vorbanne mig Gud til eewig tijd. Paa min Siel. Fianden (resten af denne ed har den gamle kirkebog ladet hjemfalde til evig glemsel).⁴⁾

⁴⁾ At Hans Becker har bandet på dansk, kan der ikke godt være tvivl om. Ligeså selvfølgelig er det, at gengivelsen på dansk skriftsprog står for provstens regning. Nedertysk, som Hübschmann sædvanligvis benyttede, var et sprog og havde som sådant en mere eller mindre fast

I rådet havde Becker mindst én hjælper, nemlig *Peter Andersen*. Disse to fik i 1657 annulleret en græsningsret til 2 køer, som amtsforvalter Joachim Danckwerth havde tilstaaet provsten for 17 år siden, og som endog hertugen havde konfirmeret i 1656. „Gud kender den slags folk og skal nok finde dem til sin tid“, lyder den afsluttende bemærkning.

Det gik bedre med *Godskes Eng* i Ris, som ved fyrst.-gott. resolution af 30/12 1642 blev tilkendt herredsfoged Andr. Jepsen, men som kirkefæste og mod en forhøjelse af fæsteafgiften fra 5 til 15 mark.⁵⁾ Engen var, som Hübschmann skriver i en af ham affattet fortegnelse over Åbenrå præsteembedes jord, „vör myner Tydt . . . dörch practiken darvan gekamen, und is fest Erde geworden, welches tho beklagen“. I samme fortegnelse skriver han: „Anno 1636 d. 24. Mart. is eine kleine Lücke, in *Langeberg* gelegen, thom Pastorat gekamen, und hebbe ick, G. H., de sülvice up mine egene Unkosten ingedycket und betünet.“⁶⁾

Hübschmanns beretninger i kirkebogen er indgående. Til tider kan han synes næsten for omhyggelig med at notere enkeltheder. Om Matis Skrædder af Kolstrup, der døde d. 3./9. 1656, skriver han således: „NB. Disser Matz Snider, geboren up des Pastorn grundt, is den Dag touorn frisch u. gesund gewesen u mit sijner fruuen frisch u. gesund tho beddegegangen, in der frohestunde *de Klocke 4 upgestanden sin water tho laten*, is he

ramme for skriftlig gengivelse. En sådan forelå ikke for sønderjydske, og moderne forsøg på at skabe en sønderjydske, retskrivning, som for de flestes vedkommende på os virker afskrækkende, forklarer tilfulde, at Hübschmann, hvem alt skaberi, også det sproglige, har ligget fjernt, slet ikke kunde komme på den tanke at nedskrive noget på sønderjydske. Spørgsmålet om de almindelige Åbenrå borgeres færdighed i brugen af nedertysk står åbent. For Tønders vedkommende se Anders Bjerrum i »Tønder gennem Tiderne« s. 440 ff.

⁵⁾ Jfr. Sj. Mskr. 1946, 166.

⁶⁾ Aabenraa Præstearkiv. C. c. 1. Sager ang. Kirkeinventariet (1607) — 1875 og u. Dato. Her findes også følgende interessante meddelelse angående Godskes Eng: »Johannes Mejer, Husensis, förstl. Land-Meter heft disse Wische ao. 1640 gemeten, und belöpt sick in de 27 Toft Roden und 90 Roden.« Sml. Joh. Hvidtfeldt, Sj. Aarb. 1943, s. 244.

in Onmacht neddergefallen u. dodt gebleuen. Dessen Seel Gott gnädig sej u. dem lijue eine froliche uperstandinge Vorlehne, Um des H. Jesu Christi willen. Amen.“

På den næste side af kirkebogen er der igen en, som efter at være „upgestanden sin water tho laten“ er „neddergefallen u. dodt gebleuen“. Det kan imidlertid ikke nægtes, at den naive umiddelbarhed i stedet for at virke som plathed, i denne og lignende detaljskildringer kan være med til at slå bro over den tid, som skiller. I hvert fald hører de med ind i billedet af mennesket Georg Hübschmann, som de ikke skæmmer.

Det er især synderne mod det 6. bud, provsten tugter. Han noterer i kirkebogen ved førstefødsler omhyggeligt uger og dage efter vielsen, når mellemtiden synes ham for kort. Der er ingen personsanseelse. Eller dog — den fornemme synder får ekstra. Amtmand Heinrich v. Brockdorff, der i Adels-årbogen står opført med ikke færre end 21 ægtefødte børn, havde som 59-årig for anden gang forført amtmandindens pige Trincke. Som en revser fra den gamle pagt svinger provsten tugtens svøbe over „denne amtmand Brockdorff“s hoved, som desuden har en mand i tjeneste og brød, der har to mord og drab på samvittigheden.⁷⁾ „Gud straffe denne himmelskrigende synd ikke på de uskyldige, men på de skyldige“, udbryder provsten og fortsætter: Hvor kan det andet end stå dårligt til i vort fædreland! Hos. 4,2 (Sværgen og løgn og mord og tyveri og horeri de bryde ud, og blodskyld rører ved blodskyld). Gud forbarme sig over os og give os bodfærdige hjerter⁸⁾, paa det at hans vrede i nåde kan afvendes, den ædle fred vende tilbage og vi efter denne verdens

⁷⁾ Den mand, der sigtes til, er Niels Skytte, der 29. 5. 1654 i sin kro ved Løjt kirke myrdede en student fra Magdeburg eller Halle og en soldat. Denne kro kaldes i tilføjelserne til Claus Møllers krønike, som af V. Marstrand, Åbenrå, s. 113, tilskrives Hübschmann, »et djævelens kape!«. Niels Skytte får et meget dårligt skudsmål af provsten. Han døde 23. 6. 1663 i en staldbygning hørende til Risgård og blev den følgende dag begravet på Ris kirkegård. Det kan antages, at begravelsen er foregået »uden sang og klang«.

⁸⁾ Ordet »hjerte« gengivet her og andet steds ved et mere eller mindre vellykket billedtegn.

vildnis kan føres tilbage til den evige forløsning. Amen i Jesu navn, Amen. Nedenunder står: Matth. 3,18: Ve det menneske („den øvrighed“ tilføjes i parentes, for at ingen er i tvivl om adressen), gennem hvilket forargelse kommer. Og provsten slutter:

Væ tibi, væ propter contemptum, o patria, verbi⁹⁾
 Hostibus innumeris iam cincta es, respice finem.
 Ve dig, mit fædreland, ve! Du har Ordet foragtet⁹⁾ og staar nu
 Trindt af talløse fjender omgjordet, tænk på din fremtid.

Men sagen med amtmanden er ikke afsluttet. Der ofres endnu et par sider af kirkebogen. Badmoderen (de Bademoer) er kommet til provsten og har i pigens navn bedt om at få barnet døbt. Spørgsmål: Hvem er faderen? — En soldat. — Hun skal bare ikke prøve på at sætte Gud og mennesker briller på næsen (brillen upsetten), alle og enhver véd, hvem det er. Hvorfor man har ladet barnet ligge udøbt i en halv snes dage? — Obersten, d. v. s. amtmanden (i marginen står: præfectus arcis Apenradensis, d. e. borgherren i Åbenrå) havde ikke været hjemme. — Hvad obersten havde med denne sag at bestille? Badmoderen, som tilstod, at hun var i oberstens magt, kunde sige til pigen, at hun havde at opgive faderens navn og sende barnet til dåb. Tre dage senere sendte provsten bud til huset buthen bij dem slate, at nu skulde barnet døbes. Men han fik det svar fra pigen, at provsten ikke skulde gøre sig nogen ulejlighed for hen-

⁹⁾ Foragt af Ordet (contemptus verbi) er en synd, som rammes af kirketugtens love. I bestemmelser fattede på et bispemøde i København d. 10. 8. 1540, altså kort efter reformationens indførelse i Danmark, hedder det, at de, som foragter Ord og Sakramenter, åbenbart og privat skal revses også på det sidste, dersom de tilkalder en Herrens tjener. Men dersom de heller ikke da omvender sig, skal hverken Sakramentet gives dem, ej heller skal en Ordets tjener ved begravelsen agte dem værdige til sin medvirken, med mindre han er tilkaldt af øvrighden. Således skal de, som foragter Ordet, tugtes, andre til advarsel (gengivet efter den latinske tekst hos H. F. Rørdam, Danske Kirkelove 1536—1683 I, s. 157). Anden i de på bispemødet i København vedtagne bestemmelser har ikke været fremmed for gejstligheden i de gottorpske dele, og provst Hübschmann har nok vidst, hvorfor han har brugt udtrykket contem(ptus verbi, som er et fast begreb også i den slesvig-holstenske kirkeordinans af 1542, hvor vorachter des Wordes udelukkes fra Herrens bord. •

des skyld; hun havde fået det andet barn døbt og fik også nok dette. O, hvilken en trodsig, gudløs horkvinde, som vil unddrage sig Guds straf, udbryder provsten. Men en uges tid senere kommer badmoderen igen og meddeler, at barnet er alvorligt sygt. Provsten bøjer sig og giver ordre til at bringe barnet til kirken. Det bringes i et forklæde. En person, hvis navn ikke er tydeligt nok til at kunne gengives, Rasmus Degn af Ris og Lorns Jurnsen Daglejer beordres af provsten til at være dåbsvidne, da badmoderen ikke kan opgive faddere. Provsten minder jægerkonen (konen fra det lille hus ved slottet) og badmoderen om de menneskers ansvar overfor Gud, som har forhalet det syge barns dåb. Jægerkonen svarer, at hun er uden skyld, og at hun handler under tvang. Provsten ser på det syge barn, som ikke bevæger sig, men kun lukker øjnene op og i et par gange, og skrider så til handling. „Forsager du djævelen, hans væsen og gerninger?“ — „Ja.“ — „Tror du på Gud Fader, Søn og Helligånd?“ „Ja.“ — „Vil du på denne tro være døbt?“ — „Ja.“ „Trincke, jeg døber dig i navnet Faderens, Sønnens og den Hellig Ånds. Den almægtige Gud og vor Herre Jesu Christi Fader Herrens fred være med dig. Amen. Herren bevare din indgang og din udgang fra nu af og til evighed. Amen.“

Barnet døde 3 timer derefter i badmoderens hus. „O Gud, straf i denne verden dette barns ugudelige forældre.“

Sagen er ikke helt til ende endnu. Amtmandens uægte datter fødtes og døde i Juni 1659; i august fødtes en søn på slottet. Her får provst Hübchmann imidlertid ikke noget at bestille. Amtmandens vogn med tjeneren Hendrik på bukken henter magisteren (præsten) fra Løjt. „Denne Brockdorff“ er vred på ham uden grund, skriver provsten. Amtmanden har ved forskellige lejligheder ladet kirkelige handlinger udføre af fremmede præster, skønt han går lige så lidt i kirke hos dem som hos ham. Det fyrstelige slot hører under Åbenrå kirke, og „den gode magister“ i Løjt vil han altså nok lade forstå, at i Åbenrå er det ham, Georg Hübschmann, der er provst og præst. Men

hvad skal man sige om en præst, der har ladet sine egne børn døbe ikke af sin kollega, Diakonen i Løjt, men af henholdsvis hr. Knud (Bruun) i Løgum, hr. Reinhold (Reimers) i Bedsted og hr. Erik (Wind) i Brede.

Det vilde være langt ved siden af at tro, at provst Hübschmann tager så hårdt på en af „de store“ for efter folketribuners art at tækkes hoben. Efter vor opfattelse er han måske lidt lovlig streng mod pigen fra det lille hus ved slottet. Men det må ikke glemmes, at netop disse forhold må ses med den tids forudsætninger, og at provsten var bundet ikke blot af sin tids kirkelige syn, men også af forordninger, hvoraf der er udstedt flere i Hübschmanns embedstid med ret skrappe bestemmelser. Men provsten *forlanger mest af dem, som mest er givet*. Hans ord lader ingen tvivl tilbage om, at det er derfor og ikke blot for at ramme den højtstående eller blot for at opfylde paragrafferne, at han lægger så stor vægt på at få fastslået faderskabet.

Den lille mand, som angre, kan hos provsten nok opnå både tilgivelse og forbøn. Den 28. okt. samme år dør på slottet *amtmandens skytte*, som provsten kalder et ugudeligt menneske, der aldrig er kommet i kirke. Men før hans død kommer der bud efter kapellanen, som meddeler den syge Nadveren. Gud forbarme sig over denne angrende sjæl, skriver provsten. *Poenitentia vera numquam est sera; est poenitentia sera, rate est vera.* (Sand anger kommer aldrig for sent; er angeren sen, er den bestemt sand.)

Skytten¹⁰⁾ havde i og for sig ikke noget positivt udestående med kirkeordinansen, så vidt det kan ses af ovenstående. Dette havde derimod Peder Andersens stedsøn *Hans Carstensen*, der i 1648 havde forført sin faders tjenestepige, havde skubbet skylden over på en anden for at undgå det åbenbare skriftemål og havde begivet sig udenlands, hvor han tilsidst var havnet hos generalmajor *Ulrik Christian Gyldenløve*, Kong Kristian IV's

¹⁰⁾ Denne skyttes navn er Rotker e. l., og han må altså ikke forveksles med den omtalte Niels Skytte.

naturlige søn, og var avanceret til kaptajn, indtil han i efteråret 1653 kom hjem til Åbenrå behæftet med „sprinkler“. Moderen kom til provsten og bad ham tage den syge til alters. Provsten spurgte, hvorfor han ikke havde indfundet sig for længe siden for ved åbenbar bod at søge forsoning med Gud og den kristne menighed. Moderen måtte skriftlig på sønnens vegne forpligte sig til at indhente det forsømte, hvis sønnen blev rask igen. Ikke nok dermed. Provsten gik nu selv til den syge og lod ham mundtlig gentage løftet om ufravigeligt at opfylde kirkeordina-sens bud, når han blev rask. „Således må de fleste *ydmøye sig i deres sygdom*, når de ikke har spurgt efter deres sjælehyrde, så længe det gik dem godt.“

Det var *kirken, menigheden*, ikke så meget præsten, synde-ren skulde forsones sig med. Dette ses f. eks. af tilfældet Anders Iversen (s. 210).

Men kirkeordinansen måtte ske fyldest. Johan Malers kone Anna måtte under vielsen beholde hovedbeklædningen på, skønt hun forsikrede, at hun var ligeså ren som Jomfru Maria og beseglede sin renhed med et „så sandt Gud hjælpe mig“. Hun døde i barselseng 11 uger og 4 dage efter vielsen. I dette stykke så provsten hverken gennem fingrene eller lod han sig sætte briller på næsen.

Forholdet til amtmænd v. Brockdorff må fra begyndelsen af have været mindre godt. Allerede i 1655 noterer Hübschmann i kirkebogen, at den 7. sept. — en søndag — havde præ-diket på slottet P. Generani præceptor (huslærer) Chri-stoffer Meerkatz, som ikke måtte prædike i Åbenrå sogne- kirke wegen sijner erschrecklichen legen (løgne), og som så havde fået tilladelse af amtmænd¹¹⁾ til at prædike på slottet.

¹¹⁾ Der står udtrykkeligt af »hr. amtmænden ved Hans Casper«. Efter- retningen om tidspunktet for v. Brockdorffs tiltrædelse af embedet i Åben- rå er modstridende. I tilføjelserne til Claus Møllers krønike (se V. Mør- strand, Åbenrå, s. 113, 121) opgives et senere tidspunkt. Men v. Brock- dorff må altså have været i embedet d. 7/9 1655. Forgængeren havde iføl- ge kirkebogen forladt Åbenrå i begyndelsen af maj samme år.

I slutningen af året 1657 får man mere at vide både om Meerkatz og Brockdorff. Provsten opregner de genvordigheder, han har haft i det forløbne år, og den første knytter sig til de lige anførte navne. Kort før mikkelsdag havde borgmester og råd under amtmændens indflydelse afsat kantor *Antonius Bruun* og indsat brandenborgeren *Christoffer Meerkatz* i hans sted. Denne Meerkatz, skriver provsten, fører et ugudeligt, forargeligt levned med frådseri og drukkenskab, banden og sværgen, er en ærkeløgner og pralhals (upsnider), gør sin næste al den fortræd, han orker, og øver en skadelig indflydelse på ungdommen i skolen. Anden juledag har provsten kort påtalt forholdet i sin prædiken. Men hvad sker? Dagen efter lader diakonen Johannes i direkte modstrid med modtaget instruks om ikke at lade Meerkatz komme på prædikestolen, denne afholde gudstjeneste „thom trotz und schimpf“ for provsten. Meerkatz lader ikke lejligheden gå unyttet hen, men tildeler sognepræsten (provsten) en retorsion (en irettesættelse). Til gudstjenesten var mødt — amtmænden og amtmændinden. Amtsskriveren *Bastian Stal* blev det dog for groft, og han ytrede til amtmænden, at menigheden vilde forarges, når en uvedkommende kunde benytte sognepræstens egen prædikestol på denne måde. Men amtmænden syntes, at Meerkatz kun havde givet svar på tiltale, og at det var i sin orden, når svaret kom fra samme sted som angrebet. Borgmester og råd var vel vidende om Meerkatzes forhold, også m. h. t. gældstiftelse, men gav ham et godt skudsmål. Provsten siger, at han har båret alt dette med tålmodighed og overgivet det i Guds hånd. Men til slut udtaler han, at Vorherre måtte lønne denne Meerkatz i denne verden efter hans handlinger. Amen, tilføjer han til dette ønske, som altså har været vel ment.

Forholdet mellem provstegården og Brundlund slot havde ikke altid været spændt. Da der for første gang var barnedåb i provstens hus, er det v. Brockdorffs forgænger, *amtmand v. Winterfelt*, der er indført som fadder på førsteplads, og da von

Winterfelt efter 14 års embedstid i 1655 forlader Åbenrå, skriver provsten i kirkebogen: „Gud lade det gå ham og hans kære vel her og hisset, for Jesu Kristi skyld. Amen.“

Den lige omtalte barnedåb fandt sted i 1647. Provsten havde været gift i 16 år, da ægteskabet blev velsignet med en søn. Det kan ikke overraske, at provsten betror sig både til annalerne og især til kirkebogen, hvor han priser Skaberens uendelige nåde og barmhjertighed ved denne vanskelige fødsel, der havde varet i 30 timer. Både i annalerne og i kirkebogen slutter beretningen med følgende latinske disticha:

Esse videbatur sterilis qui totus agellus
Vel tandem segetem protulit ecce mihi!
Grata mora est thalamo, quam fructus pensat Amoris,
Et mora non grata est, quæ sine fruge perit.
Quapropter Gnatus, mora quem mihi distulit ingens,
Optima non generis spes nequit esse mei.
Opto seges segetem trudit messisque sequatur
Multa: thori nam sunt pignora dona Dei.

Det er vers, som den latinske guldalders digtere såmænd godt kunde have været bekendt. En og anden læser vil måske mene, at en bekendelse som denne ikke bør forfladiges ved oversættelse. Men den lykkelige faders taknemmelighed og glæde og provstens karske sind lider ikke ved at blive gengivet på dansk, selv om forfatteren, for hvem latin ikke var et fremmed sprog, her dog måske har villet omgive egne følelser med det blufærdighedens slør, som de lærdes sprog kunde være. Billedet af familiefaderen og mennesket Georg Hübschmann fortæges i hvert fald ikke, når man ved at give afkald på den sproglige afstand lader ham sige på dansk:

Gold mig syntes den ager, den bitte, så ganske, dog har den
Sæd nu båret tilsidst, sæd så min sandten til mig!
Dejligt at dvæle i kamret, når elskovsfrugt ventetid lønner,
Kær er os ventetid ej, frugtløst når tålmodet var.
Derfor den lille, som mig umådeligt tålmod dog bragte,
Giver mig bedste håb, at min slægt skal ej dø.
Gid da sæd måtte avles af sæd, og høsten må blive
Stor: thi lejets pant er os gave fra Gud.

Blader man videre i den gamle kirkebog, da bliver man en smule overrasket ved at finde, at Hübschmann i året 1659 — samme år

som sagen Trincke — har været til convivium på slottet. Det gik således til. Den 11. 8. 1659 blev begravet et barn med fornavnene Ernst Dietrich, kun 2 år mindre 7 uger gammelt, søn af en fremmed oberstløjtnant, som antagelig har været en officerskammerat til amtmænd v. Brockdorff. Der medvirkede ved begravelsen ikke færre end 6 præster, og da kunde provsten jo ikke godt forbigås, tilmed da liget begravedes i kirken. Begravelsen skildres udførligt. Foran i ligfølget gik skoledrenge, så fulgte de 6 præster, to og to, og efter kisten fulgte amtmænd og en oberst Kanütz.¹²⁾ I kirken blev der musiceret på orglet, og organisten sang begge Sohns¹³⁾ Christus¹⁴⁾ præceptor og diakonen af Eleonis¹⁵⁾ conrectus og ellers salmer, læst blev kun kollekten for alteret. Provsten holdt ligprædiken paa Luthers¹⁶⁾ sprog. De øvrige medvirkende præster ved

¹²⁾ Lidt utydeligt, men sådan står der vel. Navnet Kanitz eller Kanitz findes oftere i de ældre kirkebøger. Hundrede år senere, 26./5. 1764, blev en bysekretær Johannes Kanütz, søn af besekretær Fr. H. († 6./10. 1750), myrdet af en dragon. Se også Sj. Aarb. 1924, s. 175 (cpt. C. C. Fischers mødrene slægt).

¹³⁾ Måske Georg Sohn, reformeret teolog fra Hessen, 1551—1589 (Kirke-Leksikon for Norden, udg. af J. Oskar Andersen o. fl.)

¹⁴⁾ Læsningen meget usikker. Hvis tydingen er rigtig, drejer det sig om en særdeles individuel form for Kristi monogram. Christus præceptor = Kristus (min) lærer er da begyndelsesordene.

¹⁵⁾ Hvem det kan være, ser jeg mig ikke i stand til at skønne. Titlen, conrectus, vilde betyde »oprejt«.

¹⁶⁾ Carsten Petersen, Slesvigske Præster, s. 276, skriver, at Hübschmann holdt ligprædiken på masurisk. Teksten er noget vanskelig at læse, og det kan nok virke lidt overraskende, når en nøjere undersøgelse fører til læsningen »in der Meisznischen Sprache«. Meissensk regnes for en underart af øvresachsisk. Det er oprindelig dialekten i grevskabet Meissen, og er derefter kommet til at betegne sprogarten i hele det øvresachsiske område. I hvert fald endnu i slutningen af forrige århundrede bruger tyske sprogmand »meissnisch« sideordnet med »ober-sächsisch«, den dialekt, som er det væsentligste grundlag for det nyhøjtske skriftsprog (Holger Pedersen, Sprogvidenskab, s. 33). Forholdet er altså det, at provst Hübschmann, som ellers benyttede sig mest af det nedertyske, ved denne lejlighed har brugt, hvad vi vilde kalde højtysk skriftsprog. At provsten i Åbenrå omkring midten af det 17. århundrede kunde benævne dette som det meissenske sprog, er navnshistorisk ikke uinteressant. Hübschmann kalder højtysk »die Meissnische Sprache« slet og ret. Ulrich Petersen (1656—1735) skriver »die Meysnische oder hoch-deutsche Sprache« (P. K. Thorsen, Afh. og Breve I, s. 55). Hvorvidt Car-

denne celebre¹⁷⁾ begravelse var hr. Jürgen (Beyer) af Felsted, hr. Peder (Martini Wardanus) af Hjordkær, hr. Knud (Bruun) af Øster Løgum og hr. Peder (Hegelund) af Ris. Den 6. må have været diakonen i Åbenrå Johs. Brandorp. Provsten fik sendt 6 rdl. for sin ligprædiken, og diakonen fik 2 rdl. Til kirken faldt der 2 store alterlys af. Til festligheden på slottet efter jordfæstelsen i sal. borgmester Esmarchs begravelse i selve kirken havde borgmester og råd, som også var inviterede, sendt afbud. „Vi præster forbleve til måltidet på slottet til kl. 11 aften.“ Tilsidst bemærkes: „Oberstløjtnanten vilde ikke have lys båret foran liget, da han holdt det for et papistisk værk.“

En dag før den lige omtalte begravelse, nemlig den 10/8 1659, døde provst Hübschmanns landsherre, *hertug Frederik III.* Det er meget påfaldende, at man ikke finder et ord derom i den kirkebog, hvor ellers alle begivenheder, store og små, er omhyggeligt optegnede. Man undres ikke mindre over denne udeladelse, når man 10 år senere finder tronskiftet i København omtalt på følgende måde:

„Den 9. febr. (1670) er død blidt og saligt H. K. M. i Danmark *Fredericus* den 3. af dette navn højrosværdig ihukommelse, en from og gudfrygtig konge og landsfader,

sten Petersen har benyttet Th. Ries (Aus Alt-Apenrade, in und um St. Nicollai, s. 23) der også har »masurisk«, som kilde får stå hen.

Oberstløjtnantens navn og hjemsted opgives, men har hidtil ikke kunnet læses med sikkerhed. Jeg læser: H(err) Jacob Scheptrow aus Pausa bej Britenstein eller Beitenstein eller Baitenstein. På moderne kort findes en by Pausa i Sachsen, men hvorledes det forholder sig med det sidstnævnte stednavn, som dengang åbenbart har betegnet en by, der var større end Pausa dengang var, har jeg ikke kunnet få oplyst.

¹⁷⁾ Der staar ikke noget om, hvor ligprædiken blev holdt. Men da lig-talen omtales, før ligfølget beskrives, og det derpå hedder, at der i kirken blev spillet og sunget »ahne allein de Collect for den Altar«, må det vel antages, at Hübschmann har talt på slottet. Begravelsen har formentlig ikke været helt i overensstemmelse med gældende bestemmelser. I hvert fald var ved en fælles forordning af 5/5 1637 overdådighed ved adelige begravelser forbudt. Efter denne forordning måtte der i byerne overhovedet ikke gives begravelsesmåltid, og liget skulde bringes til kirken præcist kl. 1 efterm. I motiverne til forordningen hedder det, at den ene har villet overgå den anden i dragter og drikke, i sølvtøj og andre overflødigheder, i timelange prædikener, som kunde vare indtil aften, for slet ikke at tale om andre usømmeligheder.

hvis sjæl Gud glæde i det evige liv, og hvis afsjælede legeme han give en glædelig opstandelse til det evige liv. Amen. Hans søn, herre *Christian V.* er fulgt ham i regeringen som arvekonge. Gud styre ham med sin Helligånd, at han må regere rosværdigt og vel, til ære for sit hellige og guddommelige navn, med sine evangeliske og *lutherske* forældre, bedsteforældre og forfædre som forbillede til fast og bestandig opretholdelse af den sande evangeliske religion, land og folk til trøst, fred og ro, for den Herre Jesu Kristi skyld Amen, Amen.“

Det er kendt, at den lutherske rettroenhed i første halvdel af 17. århundrede havde en fastere støtte i København end på Gottorp, og selv om hertug Frederik III, ikke var kalvinist, som hans fader havde været, har hans religiøse tolerance antagelig ikke helt tiltalt en mand som provsten i Åbenrå, der har følt sig *nærmere i slægt med den ånd, der kom fra København.* Måske vilde det heller ikke være helt ved siden af, når man vilde bringe provstens tavshed i forbindelse med hans forhold til amtmand v. Brockdorff, som kunde glæde sig ved ganske særlig gunst fra hertug Frederiks side.

Provsten har vedhængt kirkebogen et særligt *dødsregister over fyrster og herrer*, d. v. s. gejstlige, som er afgået ved døden i hans embedstid, og her finder vi igen tronskiftet i København omtalt. Landsfyrstens død har på dette sted ikke kunnet forbigås helt. Han får dog kun følgende tre Linjer:

1659. 10. Aug. døde vor højtlovede landsfyrste hertug Frederik i Tønning, 62 år gammel. Denne sal. fyrste kan ikke roses nok for sin gudsfrygt.

Og hans amtmand, som døde i Ris 1. 4. 1671, må nøjes med dødsdato og aldersopgivelse.

Dette afsluttende dødsregister indledes med:

Esto memor mortis vivens et sic bene vives,

Esto memor vitæ moriens bene sic morieris. Oversat:

Tænk på din død her i livet, og godt vil det være at leve,

Tænk, når du dør, på at leve, og god vil og døden da være.

Forholdet til landsherren og regeringen på Gottorp har vel i det højeste været korrekt, til amtmanden næsten uholdbart og til *byens borgmester* alt andet end venligt, hvad følgende historie viser: Svenne Slagter eller Gide, en „stor nar“, som ikke kunde komme til alters, fordi han ikke havde noget at tage på, lod sig kyndelmisse 1637 af *B. Hans Magnussen* (altså byens borgmester!), Anders Iversen og Peter Skrivers søn købe til at optræde i kirken i fine klæder med et sølvbælte om livet og en stor udenlandsk krave på, så provsten troede, det var en fornem rig købmand, og i denne mundering marcherede Gide i de ofrendes række op gennem kirken og lagde en stor søsling med årstallet 1549 og den danske konge Kristian III.s billede på alteret. Kirken genlød af latter. På provstens klage kom der fra Gottorp en streng ordre til amtsforvalter *Joachim Danckwert*, at Gide skulde have 8 dages vand og brød, og at man fremfor alt skulde se at få ud af ham, hvem der havde benyttet sig af ham. Gide sad, og Gide deprecerede åbent og ved samme alter, som han havde vanhelliget, men både offentligt og privat fastholdt han, at han selv havde arrangeret det hele, taget og bragt igen bukserne med vams, sølvbælte og krave fra og til henholdsvis Hans Iversen, B. Hans Magnussen og Peter Skrivers søn Moritz. Ingen havde set Gide komme og gå til og fra de pågældende tre huse, men hans bagmænd må jo have betalt godt.

I Gottorp arkivet findes et aktstykke¹⁸⁾, der bærer den talende overskrift „*Probst Hübschmann c/a verschiedene Eingessene zu Apenrade wegen zugefügter Beschimpfungen de 1637/38*“. Man får af dette læg et levende indtryk af, hvor stærk den organiserede modstand mod provsten var allerede så få år efter hans embedstiltrædelse. I en skrivelse til hertugen, formentlig fra begyndelsen af 1638, fortæller provsten udførligt om sine genvordigheder.

¹⁸⁾ A XX, nr. 2677 (RA).

Den lige omtalte sag vedrørende Svenne Slagter, som her kaldes en „Saufnarr“, refereres også. Manden har ifølge denne beretning været udstafferet med sølvbælte, stor gammeldags krave og bukser tilhørende henholdsvis borgmesteren, amtskriverens¹⁹⁾ søn Moritz og byfogden (Anders Iversen)!

Videre beretter provsten, at borgmesteren den 2./7. 1637 i provstens fraværelse har narret provstinden ind i sit hus, der overfuset hende og råbt efter hende ud af vinduet, da hun gik. Provsten havde håbet, at borgmesteren vilde undskylde sig med, at han havde været fuld, og gennem diakonen havde provsten givet dette til kende overfor borgmesteren. Men denne havde svaret, at han ikke havde været mere fuld, end at han vidste, hvad han sagde og gjorde. Provstindens slægt havde, skriver Hübschmann, været agtet i denne by i 100 år, og hendes fader²⁰⁾ og bedstefader²¹⁾ havde været præster og provster på stedet.

Ved et bryllup d. 4./12. samme år havde man yppet strid med provsten, fordi han kun vilde skåle éngang. Byfogden havde bemærket, at det var gået bedre, hvis ølkruset havde været fyldt med penge, hvilket havde givet provsten anledning til at minde byfogden om hans *restancer*. Byfogden havde bag hans ryg kaldt provsten — med tugt at sige — en *hundsfoot* og benævnet ham som *Jørgen Smædekarl*. Organisten havde taget parti for byfogden, var løbet efter provsten og gjort mine til at ville slå ham. En anden — Jes Decker, som vil blive omtalt senere — havde hældt provsten *et glas øl ned ad ryggen*. Alt dette, fordi provsten tugtede fråseri og drikkeri og andre laster blandt de fornemme i byen. Ved en ildebrand for 4 år siden hav-

¹⁹⁾ Iflg. kirkebogen (dødsreg. 14./2. 1654) har Peter Møritzen været amtsskriver til 1636.

²⁰⁾ Johannes Generanus 1583—1642.

²¹⁾ Peter Generanus 1550—1584 (Marstrand, Aabenraa, s. 121.

de *alle de fornemme* uden undtagelse været så *fulde*. at de ikke vidste, hvad de skulde gribe til.

Provsten anmoder om, at organisten bliver afsat. Hvad der skal ske med byfogden og Jes Decker, overlades til hertugen. Proces vil provsten ikke føre mod nogen, sintemal solches meinem Stande und Ampte nicht anstehet. Undersøgelsen bedes foretaget ved amtsforvalteren, da borgmester og råd ligesom byfogeden er hildede.

Den omtalte Jes Decker havde provsten måttet indberette til hertugen om en paternitetssag nogle måneder før. En pige fra Haderslev havde først udlagt Jes Decker som barnefader, senere på Deckers foranledning Calli Petersen af Ris og derpå igen Jes Decker. En på dansk skrevet erklæring²²⁾ fra pigen er bilagt, som Hübschmann har oversat til højtysk. Jes Decker var ufortrødent mødt til skriftemål, og på provstens forlangende om åbenbar bod havde han svaret, at hellere vilde han til evig tid ligge under djævelens fødder.

Det sidste i denne sag er en skrivelse fra Gottorp til provsten af 27./9. 1638 angående en udtalelse i anledning af en ansøgning fra Jes Decker om dispensation for offentlig bod. I en skrivelse af 17./1. samme år er Jes Decker endnu temmelig højt oppe. Han klager til hertugen over, at han som kautions- og panteduelig borger skal i fængsel for bryllupsaffærens skyld, og giver ondt af sig over provsten.

På Gottorp syntes man imidlertid på dette tidspunkt — skandalemagerne i Åbenrå havde jo endnu ingen v. Brockdorff at støtte sig til —, at det snart kunde være nok. I en skrivelse af 4./1. 1638 hedder det, at alle og enhver, han være af hvad stand og art han være vil, nu bør vide, at enhver forulempelse af provsten i Åbenrå, det være i ord eller gerning, vil blive straffet

²²⁾ I denne erklæring forekommer de for denne tid interessante stednavneformer Aabenraade (altså en kombination af Aabenraa og Apenrade) og Rise uden apostrofer. Det sidste findes dog også i Åbenrå ældste kirkebog.

med store pengebøder eller efter omstændigheder på legeme og liv. Det samme gælder for dem, som benytter sig af tredje person. Byfogden Anders Iversen måtte i begyndelsen af 1638 vandre i arrest. I april 1639 blev han afskediget af hans fyrstelige nåde.²³⁾ I kirkebogen står under 2./2. 1646:

Anders Iversen. Denne havde i 5 år før sin død ikke været til Herrens bord. Hvorfor, er den kære byfoged bekendt. Den 21. 1. har man dog anmodet hr. Povl om at komme til ham, og han har da forinden berettet bemeldte Anders. *Gud give, at denne bestandige hader og fjende af præster må være gået vel herfra. Herren forbarme sig over ham.*

Organisten Nicolaj Thomsen (Thomæus kalder han sig selv) var ikke så kæphøj som f. eks. Jes Decker, da han fra Arresten skrev til Gottorp. Svaret lød på, at han kunde bevise sin påståede uskyldighed overfor amtsforvalteren Joachim Danckwerth, som efter provstens henstilling havde fået disse sager overdraget. Forhandlingsprotokollen med 11 articuli probatorialis og 10 vidner er bevaret. Thomsen hævdede bl. a., at provsten havde sagt til ham: „Dich soll der Deuffel einmahl holen“, hvilket dog ingen af vidnerne havde hørt. Resultatet ses ikke af aktpakken, men det synes givet. Hans Magnussen må have redet stormen af.²⁴⁾

Man kan godt forstå, at provsten nogle år senere benyttede lejligheden til at minde borgmesteren om sine pligter. 26. 2. 1642 døde en stakkels sindsforvirret mand, *Jacob Svarrer* fra Vestergade, som i vinterkulde og østenstorm var gået splitternøgen omkring på gaderne, indtil han sank død sammen foran Peter Rebslagers dør i Ramsherred. Gud være hans sjæl nådig og barmhjertig, skriver provst Hübschmann, men Gud tilgive også borgmester H. Magnussen, at han ikke har haft folk til at tage sig af dette elendige menneske, da hans vanvid var på det

²³⁾ Tilføjelse til Claus Møllers krønike (V. Mørstrand, Åbenrå, s. 114).

²⁴⁾ Se tilføjelserne til Claus Møllers krønike (V. Mørstrand, Åbenrå, s. 114).

højeste, så han ikke havde fået en så elendig død, og den skade, som dette arme menneske kunde have anrettet med ild og lys i den stærke storm, vilde borgmesteren have haft ansvaret for overfor byen.

Det er omtalt, at provst Hübschmann opfattede det som sin embedspligt at udøve tugt i sin menighed. Han synes i udstrakt grad at have benyttet *prædikestolen* i dette øjemed, og alt tyder på, at hans prækener har været både aktuelle og haft tydelig adresse.

Vi har set, hvorledes han reagerede overfor topfiguren i sin menighed, amtmanden, og hvorledes hans forhold var til hans nærmeste nabo. En anden borger, som provsten ikke var længe om at blive forarget over, var købmanden *Christen Bomskov*, der var kommet fra Sundeved og havde bosat sig i Åbenrå, fordi hans kones veninder, der havde været gifteknive, boede der. Det må have været en kraftig prædiken, provsten har holdt mod Chr. Bomskov i slutningen af 1632; thi nytåarsmorgen 1633, da provsten stod i færd med at begive sig over til gudstjeneste, mødte op i provstegården en fremmed krigsmand, som boede hos Chr. Bomskov, viste provsten sin sabel og sagde, at med denne vilde han have gennemboret ham, selv om han stod for alteret, hvis han havde prædiket om ham som om Bomskov. Provsten havde ogsaa været på Gottorp og rådført sig med superintendente Jacob Fabricius vedrørende Chr. Bomskov.

Nogle dage efter nytårsbesøget af den fremmede krigsmand skulde provsten til bryllup hos John Asmussen Skipper. Under bordet lå da, fortæller Hübschmann i kirkebogen, Chr. Bomskovs 15 årige søn Hans med en knippel og lurede på provsten (up mij lurede). Hvorvidt attentatet er lykkedes, vides ikke; men Hans Bomskov omtales senere ved flere lejligheder på en måde, som må kaldes alt andet end rosende. I flere år har provsten haft en meget ivrig og virksom modstander i Chr. Bomskov, og af senere indførsler i kirkebogen ses det, at fami-

lien Bomskov ikke huede ham. Men en slags forlig må der være kommet istand. Ved en retssag mod Chr. Bomskov, hvor provsten var tilkaldt som vidne, bekræftede denne kort de ham forelagte spørgsmål, men udtalte samtidig, at han havde tilgivet Bomskov og ikke vilde have med sagen at gøre mere. Ved en barnedåb i familien står endogsaa indført som fadder *uxor mea*, d. v. s. provstinden.

Man vilde vel gøre borgerskabet i Åbenrå uret, når man uden videre vilde tage Christen Bomskov som dets fuldgældige typiske repræsentant, men man kan vist sige, at man vilde savne noget i datidens Åbenrå, dersom visse egenskaber hos borgerne ikke også havde haft deres superlativ. Blandt de fra Kiel afleverede arkivalier, som nu befinder sig i Rigsarkivet, er en pakke, som har titlen: Der alte Bürgermeister Jens Hansen ca. Christen Bomskow in po. debiti et iniuriarum (for gæld og fornærmelser) sowie ca. Jacob Cappell, namens des Norwegers Bartold Nielsen, megen Beschuldigung der Entwendung eines Ankers.²⁵⁾

Jens Hansen eller *Kramer* var søn af præsten i Hellevad, hr. Johannes (Hans Nissen) og broder til den kendte *Nicolaus Helvaderus* (Niels Heldvad).²⁶⁾ Han var i 1618 blevet borgmester i Åbenrå, „wegen seiner Geschicklichkeit und Weisheit“, skønt han var den yngste i rådet. Han blev i 1632 afsat²⁷⁾ og benævnes derfor siden som alter, d. v. s. forhenværende borgmester, og det er ret oplysende, når det om hans efterfølger, den os alt vel bekendte *Hans Magnussen* fra Blansgård, hedder, at der dengang ingen anden var i rådet, som „sogleich lesen und schreiben konnte“, hvilket vel vil sige, at ingen anden i det velvise råd

²⁵⁾ Acta A XX Nr. 380.

²⁶⁾ Frode Gribsvad i »Vor Hjemstavn«, s. 253.

²⁷⁾ Se derom Claus Møllers krønike, gengivet på dansk i V. Marstrand, Åbenrå, s. 107.

på stående fod kunde læse og skrive uden vanskeligheder af en eller anden art.²⁸⁾

I sagen mellem Jens Hansen og Christen Bomskov oprulles et kulturbillede fra Åbenrå i første halvdel af det 17. århundrede, som ikke mangler farver.

Sagen begynder med, at *byfogden Carsten Detlefsen* klager over, at Chr. Bomskov ikke vil gå i det indlager, som han har forpligtet sig til overfor Jens Hansen.

I n d l a g e r e t var en indretning, som brugtes til at tvinge forsømmelige skyldnere til at betale. Oprindeligt havde det været et „gældsfængsel“ for adelige. Skyldneren forpligtede sig overfor kreditor til efter forgæves at være „indmanet“, d. v. s. højtideligt opfordret til at betale, til at begive sig til et bestemt sted, hvor han på egen bekostning måtte forblive, til gælden var betalt. Forskrivningen kaldtes *pactum obstagii* (*obstagium* afledes af *obses* = gidsel), og de obstagial-obligationer, som kendes fra skyld- og panteprotokollerne i 18. århundrede, har altså deres navn fra indlageret.

Det var en æressag ikke at unddrage sig indlageret, og Chr. Bomskov havde vedkendt sig gælden ikke blot ved forskrivningen, men også ved betaling af halvdelen, 10 rd. Amtmanden havde befalet indlager, og byfogden havde ved to borgere ladet Chr. Bomskov sige, at han ikke måtte forlade byen, inden han havde betalt. Skønt skyldneren ved tro og ærlighed havde lovet, ikke at rejse, havde han efter byfogdens beretning af 6. 10. 1646 brudt dette løfte.

Et år senere indsender Jens Hansen klage til hertugen. Gælden var stiftet i krigsåret 1629, og obligationen lød paa 10 år. Bomskov havde da betalt halvdelen og lovet renter for resten. Men Jens Hansen havde hverken set hovedstol eller renter, og indlageret havde Bomskov blæst en lang march; han havde endog „seiner bösen Art nach scheussliche Wordt von sich ge-

²⁸⁾ Aabenraa Byarkiv III, nr. 9 (L A) har »zugleich«, de øvrige kilder »sogleich«.

geben“. Jens Hansen anmoder nu om, at Bomskov, som hverken bryder sig om den haderslevske konstitution eller Landgerichtsordnung, hvor indlageret har lovhjemmel, på ordre fra amtmænd til byfoged belægges med jern og bolt.²⁹⁾

En måned senere skriver Jens Hansen igen til hertugen, at han føler sig truet på livet af Christen Bomskov og hans søn³⁰⁾, som er blevet sømand og hvem det ene land er lige saa kært som det andet. Han ønsker også godtgørelse for de store pengeudgifter (Geldspildung). Imens har hertugen givet amtmanden ordre til at træffe foranstaltninger i henhold til den haderslevske konstitution.

Vidneudsagnene mod Christen Bomskov, som gengives udførligt, giver en forestilling om tilstandene og forholdet mellem byens borgere, som ikke kan kaldes idyllisk. Christen Bomskov betegnes som „fuld og drukken“ næsten overalt, hvor han optræder. Men de andre er, som vi har set, heller ikke afholdsfolk. Selv Jens Hansen kan ikke gå helt uden fremmed hjælp, da han har søgt tilflugt hos Peter Andersen for Christen Bomskov og hans „store stærke“ søn, der står udenfor og venter med en lang stang, som han dog ikke får brug for, da Jens Hansen dratter

²⁹⁾ Den haderslevske konstitution, som Jens Hansen påberåber sig, er en fælles forordning af 1604, som fastsætter reglerne for indlageret, og som blev fornyet 1630. Det udtales i disse forordninger, at den, som er indmanet og ikke begiver sig i indlager, er hjemfalden til evig skam og vanære, som enhver ustraffet kan lade vedkommende føle. Det lyder som en vittighed, men må dog være alvor, når det er en fyrstelig forordning, man læser i, at den »højtnyttige« indretning er blevet misbragt bl. a. af »Eheweiber wider ihre Männere«, og det forbydes derfor ægtekvinder ved fortabelse af deres rettigheder som sådanne at bebyrde deres mænd med obstagialprocesser.

³⁰⁾ Christen Bomskovs oftere omtalte søn Hans indgiftede sig senere på den $\frac{3}{4}$ plovts selvejergård i Rishjarup, som endnu er i slægtens eje. Hans Bomskov, hvis navn provst Hübschmann ikke så sjældent har lejlighed til at notere i kirkebogen på en alt andet end smigrende måde, kaldes af Th. Ries i det omtalte skrift for Hans Jarup. Det ses ikke, med hvilken hjemmel. Ved omtalen af faderens begravelse kalder Ries iøvrigt også denne Hans Jarup. I et tilfældigt valgt amtsregnskab (1662/3, RA) optræder Hans Bomskov i bøderegistret 4 gange på 2 sider.

om, så snart han hører hans navn. Drillerier, skældsord og voldshandlinger er omkvædet i alle udsagnene, og Christen Bomskov er overalt, hvor der er sjov i gaden.

Bomskov er iøvrigt ufortrøden nok til at skrive til hertugen. Det er ham, der er den forfulgte, og obligationen har Jens Hansen snakket ham fra (abgeschnacket). Han forlanger en kaution de non offendendo, d. v. s. en kaution mod angreb.

Havde provsten haft sit besvær med Chr. Bomskov, så blev det værre for den tidligere borgmester. Og var Jens Hansen bange for den gamle Bomskov, så var han det jo ikke mindre for hans store stærke søn Hans, der var delagtig i alle faderens affærer. Det var vist ikke blot Jens Hansen, der havde en knippel eller kølle stående bag døren, når han stod i sin gadedør og snappede frisk luft.

Det ses mærkeligvis ikke, om Bomskov tilsidst har måttet respektere den haderslevske konstitution, men fraværende var han i alt fald i 18 uger. Da han kom igen, præsenterede han en regning på 250 rd., som han vilde have Jens Hansen til at betale, idet han påstod, at svenske ryttere under hans fraværelse, som han gjorde Jens Hansen ansvarlig for, havde slået vinduer og døre i stykker hos ham og røvet hans ejendele. De nærmeste naboer kunde ikke bekræfte dette, derimod kom det for dagen, at Bomskov selv, inden han begav sig på rejse, havde sendt en del ting til Sønderborg.

Hvad Bomskovs økonomiske forhold angår, da hævder Jens Hansen, at han er formuende nok og forlængst kunde have betalt den gamle gæld, men at han kun er ude om at få ham, Jens Hansen, påbyrdet så mange pengeudgifter, at han kan få ham ruineret. Åbenrå byarkiv, hvor der er bevaret regnskaber og skattelister fra denne tid, giver Jens Hansen ret i, at Christen Bomskov var en økonomisk velstillet mand, der foruden det hus, han beboede i 4. Kvarter, og hvor han drev en tilsynela-

dende ret omfattende blandet forretning,³¹⁾ ejede et hus i Rams-herred. Vi finder da ogsaa jævnligt hans navn i protokollerne blandt seksmænd og nævninge. I bytingets retsprotokoller, hvorefter ikke alle årgangene er bevaret, og som går til 1641, forekommer hans navn henved et halvt hundrede gange.

Jens Hansen hørte da ogsaa snart fra Sønderborg, men i en anden sag, som for ham har været lige saa overraskende, som den vidner om Chr. Bomskovs opfindsomhed.

En slags advokat i Sønderborg ved navn Jacob Matthiesen *Cappell* beskyldte på en nordmand *Bartel Nielsens* vegne Jens Hansen for i 1627 at have stjålet et skibssanker fra nordmanden, som dengang lå med sit skib ved Haderslev. Jens Hansen havde unægteligt et anker, men han kunde gøre rede for, hvor han havde det fra, nemlig som betaling for et uerholdeligt tilgodehavende hos en smed. Men Jens Hansen, der ikke var i tvivl om sagens sammenhæng og ophav, havde en del bryderier. På rådhuset i Åbenrå blev han afvist med sine 24 vidner, da han forlangte juramentum calumniae et cautionem pro reconventionem et expensis (modpartens edelige forsikring om, at sagen ikke var rejst på bevidst løgnagtigt grundlag og kaution for modklage og omkostninger), og han fik ved den påfølgende retslige afgørelse medhold, uden at dog modparten respekterede denne afgørelse. Da lod Jens Hansen nordmanden, som imens var kommet til Åbenrå, arrestere. Men nordmanden forsvandt fra arresten, „was keinem ehrlichen Biedermann geziemet“, og havde forstået i tide at bringe sit gods i sikkerhed.

³¹⁾ Handelsblod har der været i Bomskoverne. Sønnen Hans drev det så vidt, at han ved købet af Hans Lausens hus frasolgte et til huset hørende stolestade i Åbenrå kirke, som Hans Bomskov altså har kunnet undvære. Det er formentlig ikke uden interesse, at dette salg til en skomager i slotsgade gav anledning til en klage for Ris herredsting, som i et publicatum af 8/3 1698 (C. II. 2. 331) udtaler, at der ikke kan være noget til hinder for salg af et stolestade, når det for henved 100 år siden uden reservat er gået over på andre hænder. Hans Wollesen, den daværende ejer af klagerens hus, havde 24/12 1602 solgt stolestadet til Hans Lausen »zu einem ewigen und unwiederruflichen Erbkaufe«. Kendelsen er iøvrigt blevet appelleret af klageren.

Til sidst oversendte Jens Hansen den gottorpske dom til byfogden i Sønderborg. Hans fordring var af retten i Tønder blevet nedsat til 48 mk. 6 sk. Cappell var ikke mødt i Tønder („den Rechten die Rugken gekehret“), og gode råd var dyre. Jens Hansen havde forlangt under trusel om en bøde på 200 rd. at pålægge modparten at betale omkostningerne og så for resten perpetuum silentium (at tie for bestandig). Den af den gottorpske domstol nedsatte skadeserstatningssum har Jens Hansen endnu ikke fået i februar 1648. Den sidste dato i pakken er den 24. 2. 1648. Under denne dato anmoder *hertug Frederik hertug Johan Christian i Sønderborg* om sine ulteriori mora (uden yderligere opsættelse) at lade sagen nyde fremme og anvende de fornødne retslige midler mod den morosum debitorem (den sendrægtige skyldner) i Sønderborg. Hvad det hele endte med, ses ikke, men sagen er et eksempel på, hvad en sagesløs mand kunde komme ud for under den indviklede jurisdiktion, når han havde en modstander af Chr. Bomskovs art.

For en mand som Georg Hübschmann har det ikke været lysteligt at være provst og sognepræst i Åbenrå for 300 år siden. Med en amtmand som Hinrich v. Brockdorff, et af denne mere eller mindre afhængigt og for en del i sig selv vrangvilligt bystyre, en kantor som Christoffer Meerkatz, en nærmeste nabo som Hans Becker og et borgerskab, som sagen Bomskov—Jens Hansen præsenterer for os, var embedet for en mand, der tog det dybt alvorligt med sine pligter som sjælesørger, en byrde, der nok kunde have fået en herrens tjener af en mindre stærk sjælelig konstitution til at segne.

Det mest virksomme våben var for en kirkens mand i kampen mod fordærvelsen den å b e n b a r e b o d, det åbenbare skriftemål. Hübschmann har taget det rigeligt i brug. Han bruger både „bod“ og „skrifte“ og taler både om „stående“ og „siddende“, men udtrykkene er vel tilfældige, og i formen har afstraffelsen vist så nogenlunde haft samme forløb. Synderen skulde for den samlede menighed bekende sin brøde og modtog der-

efter gennem præsten Guds og menighedens tilgivelse. Sålænge det ikke var sket, var vedkommende udelukket fra Herrens bord og stod dermed udenfor det kristelige samfund. Efter reglerne var det ikke blot synderne mod det 6. bud, der skulde skrifte åbenbart, men i praksis var det næsten udelukkende lejemål, der straffedes på denne måde, til dels i forbindelse med en pengebod. Muligheden for et illegitimt faderskab kunde være tilstrækkelig. Jacob Smitt have været udelukket fra altergangen i flere år, og tilsidst klagede han, „tho Hofe“ (Gottorp), men det nyttede ikke, han måtte først „stå“ eller „sidde“, skønt han hårdnakket holdt på, at det barn, der var kommen til verden, ikke var hans, og at han vilde blive til spot, når han stod åbenbar bod uden barn.

Det spørgsmål er nærliggende, hvorledes det da kan være, at man ikke finder amtmanden blandt de åbenbart skriftende syndere, skønt det i forordningerne udtrykkeligt hedder, at straffen skal anvendes uden personsanseelse og der andetsteds findes eksempler på, at selv præster har måttet udsone sig med deres menighed ved at skrifte åbenbart.³²⁾ Forklaringen er nok den, at hr. v. Brockdorff var persona grata på Gottorp på grund af hans fortjenester som oberst og på grund af et krav i forbindelse hermed („Werbegelder“), som også nok har været årsagen til, at amtmanden ikke alene fik lov til at overtage den øde herredsfogedgård i Ris som frigård,³³⁾ men også fik skattefrihed for de t g o d s, han under n a v n a f R i s g å r d i løbet af få år samlede omkring frigården i Ris, en frihed, som netop under henvisning til dette krav blev opretholdt også efter amtmandens død, selv om fordringen kaldtes illiquid, d. v. s. af dunkel oprindelse. Det har såvist ikke været provst Hübschmanns skyld, når amtmanden slap for åbenbar bod, som han havde været selvskreven til.

Åbenrå ældste kirkebog omfatter provst Hübschmanns em-

³²⁾ Se f. eks. H. F. Rørdam, Danske Kirkelove III, s. 52.

³³⁾ C. II. 1. 95 o. fl. (Landsarkivet).

bedstid. Han kom til Åbenrå, da den første krigsbølge, den kejserlige krig, var gået hen over byen, og sad i embedet under de to næste og endnu en halv snes år efter den sidste, så han har gennemlevet selve krigene og deres følger. Gud give os den ædle fred“, skriver han, når fjenden er der, og „Gud give, at letfærdigheden endelig må ophøre“, sukker han under efterveerne. Han er blandt de mennesker, vi møder i krigstidens Åbenrå i det 17. århundrede, uden tvivl den mand, der mest holdt igen mod de kræfter, som materielle ødelæggelser plejer at frigøre, og derfor tager vi afsked med Georg Hübschmann med en reverens, der er lige så oprigtig som provsten var selv.

*

Det er kun nogle strejflys, der her er givet af provst Hübschmann og hans tid. Foruden kirkebogen og annalerne har vi af Hübschmann visse tilføjelser til Claus Møllers krønike. Krøniken foreligger nu som bekendt i dansk oversættelse i V. Marstrands bog om Åbenrå. En del af de tilføjelser, som Marstrand har tilskrevet Hübschmann, mener J. Hvidtfeldt (Sj. Aarb. 1943, s. 244 f) dog skyldes kartografen Johs. Mejer.

Det vilde være en opgave for en mand med tilstrækkeligt kendskab til Hübschmanns sproglige idiom at udgive de kilder, som vi véd stammer fra provsten. Især kirkebogen har lidt en del, og læsningen er ikke altid let, så arbejdet kan være filologisk krævende. Alt vil ikke kunne reddes, men dog det meste, og det udbytte, som historikeren³⁴⁾ kan have, vil lønne udgiverens umage.

³⁴⁾ Kilderne til dette afsnit af Åbenrå bys historie flyder rigeligt nok til, at mere dybtgående undersøgelser kan foretages. Th. Ries, »Aus Alt-Apenrade. In und um St. Nikolai«, er et forsøg, som opfordrer til ny behandling. Skriftet ses også at indeholde en del af det her fremlagte stof. Kirkebogen er flittigt benyttet af Ries, men vanskelighederne ved læsningen har sat sig spor. Der er stof til dette afsnit af Åbenrå bys historie både i rets-, kirke- og kommunalarkiverne. En oversigt over de vigtigste arkivfunds har man jo i den omtalte registratur af Gribsvad og Hvidtfeldt. En kilde, som man ikke godt kan lade unævnt, når talen er om Åbenrå i 17. århundrede, er Johs. Mejers kort, som nu er udgivet og derfor let tilgængelige.